

Про походження назв нумізматичних термінів «шаг» та «ізрой»

Володимир Шлапінський (Львів)

In Left Bank Ukraine in the second Half of XVII-early XVIII Cnts. the term «shag» was used in relation to Polish three-grosch coins of Sigizmund II (1588-1632) and other coins of equal value. This term is of Turk origin and signifies a small silver coin. In South and Central Europe the term «babka» was in use in the same meaning.

The world «izroy» is presented on some of so called Lithuanian hryvnas, which are found on the Ancient Russia's territories, it is combined with names of the owners of these payment means. As a name of silver ingots it was used in Riga written document from the end of XIII Cnt. Synchronously the term «osering» was used in Livonia. It meant silver ingots of weight close to Lithuanian hryvnas. It is possible, «izroy» is distorted «osering». May be, the latter originated from a decoration name (ose – ear, ring – ring), as Slavish hryvna did

In der zweiten Haelfte des 17. Anfang des 18. Jahrhunderts wurde in der Ukraine auf dem linken Dneprufer der Terminus «schag» genutzt, der fuer die Bezeichnung der polnischen Dreigroschen von Sigismund III. (1588-1632) sowie anderen gleichwertigen Muenzen verwendet wurde. Diese Benennung stammt aus der Turksprache und bedeutete Kleingeld. In gleicher Bedeutung wird in Sued- und Mitteleuropa der Terminus «babka» verwendet.

Auf einem Teil der litauischen Hrivnya, die man im altrussischen Gebieten findet, ist das Wort «isroj» vorhanden in Verbindung mit den Namen der Eigentuemmer dieser Zahlungsmittel. Als Benennung der Silberbarren kommt es in einem Rigaer schriftlichen Dokument Ende des 13. Jh. vor. Gleichzeitig verwendet man in Liwonien den Terminus «osering» fuer die Bezeichnung der Silberbarren aehnlichen Gewichtes, der die gleiche Bedeutung hatte, wie die litauischen Hrivnya. Wahrscheinlich ist «isroj» von «osering» abgeleitet. Das letzte scheint auf die Bezeichnung Schmuck zurueckzufuehren (ose heisst Ohr, ring – Ring) genauso wie die slawische Hrivnya.

Володимир Шлапінський – відомий в Україні та за її межми науковець-дослідник нумізматики. Опрацьовуючи та аналізуючи періоджерела в архівах, здійснив ряд важливих відкриттів щодо монетного виробництва та грошового обігу XVI–XVIII ст. в одному з провідних центрів Речі Посполитої – місті Львові; розшифрував нові імена мінцмейстерів Львівського монетного двору другої половини XVII ст.; розкрив значення до того невідомих монетних лічильних термінів, притаманних Західній Україні.

Як учасник Міжнародних нумізматичних конференцій у Словаччині, Польщі, Німеччині, В. Шлапінський представляє неординарні наукові розвідки, які зазвичай викликають неабиякий інтерес професійної аудиторії, а саме:

Рідкісні монети, що знаходились у посіданні міщан і шляхти Львова (кінець XVI–XVII ст.);

«Цену этой монете дает спасение Отчизны...» (чеканка златовок-тымфов во Львові в 1663 г.);

Львівський монетний двір у 1665–1663 рр.;

Циркуляція грошей в Україні у XVII–XVIII ст..

У запропонованій статті науковець дає нові пояснення походження українських монетних назв «шаг» та «озерінг».

Шаг

У письмових джерелах Лівобережної України другої половини XVII–початку XVIII ст. неодноразово зустрічаються так звані «шаги». Вперше пояснення цього терміна дав В. А. Шугаєвський [1]. Він звернув увагу, що в документах XVII ст. з цієї частини сучасної України не згадуються монети номіналом у три гроші, відомі у скарбах цього регіону. На Правобережній Україні в цей самий час згадки про шаги дуже рідкісні, проте часто фігурують трьохгрошовики. На Західній Україні шаги взагалі не були відомі, а часто вживались трьохгрошовики потрійні. Нарешті, М. Ф. Котляр наводить приклади з актового Матеріалу Лівобережжя (друга половина XVII ст.), де прямо вказується, що шаг відповідав монеті у три гроша [2].

До речі, аналіз скарбового матеріалу показує, що переважна більшість трьохгрошовиків, що були в обігу на

території України у другій половині XVII ст., – це монети, карбовані у Речі Посполитій – коронні трьохгрошовики Сигізмунда III (1588–1632 рр.), биті у 1618–1624 рр. [3]. Таким чином, питання про відповідність шагів трьохгрошовикам сумнівів не викликає. Натомість етимологія цієї назви ще досі не знайшла пояснення.

Автор звернув увагу на таблицю, складену відомим казахським письменником О. Сулейменовим, де порівнюються шумерська та тюркська лексики (всього близько 60-ти спільних слів) [4]. Під номером 20«б» фігурує пара:

шумерське: шаг - середина (діалектний варіант слова «шаб»)	тюркське: шак (чак, сак) - розколи навпіл, рівна частина, дрібнота (в російському тексті - «мелочь» - В. III); - загальнотюркське (діалектний варіант слова «шаб»).
--	--

Шаг

На Лівобережній Україні в другій половині XVII– поч. XVIII ст. використовувалась назва «шаги», яка відносилась до польських трьохгрошовиків Сигізмунда III (1588–1632 рр.) і інших монет, рівних їм по вартості. Ця назва тюркського походження. Вона означала дрібноту – дрібну монету. В аналогічному значенні в Південній і Середній Європі вживався термін «babka».

У сучасних державах Середньої Азії слово «шаг» вживається у значенні дрібних грошей. Це саме слово могло відноситись у Лівобережній Україні в XVII ст., де були сильні тюркські впливи (в тому числі і мовні), до трьохгрошовиків. Про вірогідність такого пояснення свідчить використання подібного терміну «бабка». І так: «Бабка польська – назва у південнослов'янських землях польських трьохгрошовиків, карбованих під час правління Сигізмунда III [5], «бабка» у Польщі в XVII-XVIII ст. – розмінна монета малої вартості» [6] і, нарешті, «бабка» – старовинна назва в Чехії і Словаччині дрібної малоцінної монети» [7].

Цікаво, що бабка, як і шаг у Середній Азії, і зараз деколи вживається в країнах СНД у жаргонному варіанті для означення, шоправда, грошей взагалі.

У підсумку можна зазначити, що термін «шаг» має дуже давнє походження. Його коріння сягають у часи шумерської цивілізації.

Ізрой

Ця назва відносилась до так званих литовських гривень (паличкоподібних срібних зливків вагою близько 105 г, що знаходили в скарбах здебільшого на литовських і західноруських землях). На трьох зливках, що зберігаються в Державному Ермітажі (рязанський скарб), є імена їх власників: БОРИСОВЪ ИЗРОЙ, ТИМОШКОО ИЗРОЙ та ТОКАРЬ ИЗРОЙ.

Подібні написи зафіксовані на зливках цього самого типу, що знайдені і в інших місцях давньоруської держави. На території власне Литви вони відсутні.

Як відзначила М. П. Сотникова у випадку рязанського скарбу, трикратний збіг слова «ізрой» на однотипних зливках переконує, що це усталена назва для даного виду зливків. У значенні грошової одиниці «ізрой» згадувався і в листі ризьких урядовців (ратманів), що був адресований вітебському князю Михайлові Костянтиновичу (кінець XIII ст.).

Етимологія цього терміна не визначена. Спроба Н. П. Бауера порівняти його з «изрыть» (тобто, проба на доброякісність за допомогою стамески) переконливо спростовується М. П. Сотниковою – ніяких слідів стамески немає, а вм'ятини, що присутні на багатьох литовських зливках, залишені на металі тупим предметом [8] Цікаві факти, що

проливають світло на походження назви «ізрой», автор знайшов у статті ризької дослідниці К. Пелди [9]. Вона наводить уривки з «Хроніки Лівонії» Генріка Латвійського, в яких подаються дані про великі багатства місцевої племінної верхівки.

Після придушення повстання лівів та латгалів у 1212 р., загарбники вимагали у переможених виплати данини сріблом, або ж 100 озерінгів (кованих срібних зливків, вагою близько 100 г кожний). У 1215 р. вождь племені латгалів Тівалдис показав естам 50 озерінгів.

В іншій праці К. Пелди відзначається, що в скарбах XIII – першої половини XIV ст. і під час проведення археологічних розкопок на території Латвії знайдено частини срібних зливків вагою близько 50 г, що відповідали 1/2 озерінга, котрі використовувались як платіжний засіб до XVI ст. [10].

Таким чином, можна відзначити, що й ізрой з листа ризьких ратманів (кінець XIII ст.) і озерінги (XIII – перша половина XIV ст.) співіснували в одному просторовому і часовому діапазоні. Якщо ж брати до уваги співзвучність цих термінів, то не залишається нічого іншого як припустити, що давньоруський «ізрой» – це спотворене «озерінг». Останній, напевно, германського походження (ose – вушко, ring – кільце) і, можливо, первинно означав прикрасу, як і гривня у слов'ян (спочатку – шийна гривня).

Дане пояснення етимології «ізроя» цілком правдоподібне. Втім, воно залишає низку запитань. Ось деякі з них:

1. Чи відносилось слово «озерінг» тільки до кованих зливків, чи ним позначали також і литі литовські гривні?
2. Чи були озерінги типу литовських

гривень імпортовані з Німеччини?

Можливо, переглянувши додаткові матеріали (письмові і скарбові) вдасться дати відповідь і на них.

Поки що, можна звернути увагу на таку цікаву дрібничку. Ризька боргова книга за 1286-1327 рр. згадує купця на ім'я Тимошко, що обіцяв розрахуватись в Любеку з боргами. Чи не цей Тимошко залишив своє ім'я на одному з ізроїв, згадуваних вище.

Список літератури

1. Шугаєвський В. А. Монета и денежный счет в Левобережной Украине в XVII веке. - Чернигов, 1918. - С. 14-15.
2. Котляр М. Ф. Нариси історії обігу й лічби монети на Україні XIV-XVIII ст. - К.: «Наукова Думка», 1981. - С. 145.
3. Kotlar M. Znalaziska monet w XIV-XVII w. na obszarze Ukrainskiej SRR. - Wroclaw, 1975. - S. 153-270.
4. Сулейменов О. Аз и Я. - Алма-Ата: «Жазумы», 1975. - С. 234.
5. Kalkowski T. Tysiac lat monety polskiej. - Krakow, 1974ю - S. 207.
6. Зварич В., Шуст Р. Нумізматики (довідник). - Тернопіль, 1998. - С. 31.
7. Hlinka B., Radomersky. Penize celeho sveta. - Praha, 1981. - S. 62.
8. Сотникова М. П. Эпиграфика серебряных платежных слитков Великого Новгорода XII-XV вв. // Тр. Гос. Эрмитажа. Нумізматики. Т. IV. Вып. 2. - Л., 1961. - С. 44-91.
9. Пелда К. Находки монет XIII - первой половины XVI века в археологических памятниках Латвии. // Изв. Акад. Наук. Латвийской ССР, 1977. - №8 (361). - С. 111.
10. Рябцевич В. Н. О чем рассказывают монеты. - Минск: Народная Асвета, 1977. - С. 76.

Ізрой

На частині так званих литовських гривень, які знаходять на давньоруських землях, присутнє слово «ізрой», в поєднанні з іменами власників цих платіжних засобів. У значенні назви срібних зливків воно ж виступає в ризькому письмовому документі кінця XIII ст. Синхронно з ним в Лівонії вживався термін «озерінг», яким позначали ковані срібні зливки подібної ваги, що й литовські гривні. Ймовірно, що «ізрой» – це спотворене «озерінг». Останній, припустимо, походив від назви прикраси (ose – вушко, ring – кільце), як і слов'янська гривня.

БОРН СОЗАНЪ РАН
ТНЛАЩКЪО КЪРОН
ТОКАРА НЪРОН